

REFERENČNÉ VÝRAZY V PRÍLEŽITOSTNEJ POÉZII P. O. HVIEZDOSLAVA REFERENCE EXPRESSIONS IN OCCASIONAL POETRY OF P. O. HVIEZDOSLAV

Vladimíra Vrajová

Katedra slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty UMB v Banskej Bystrici

vrajovavladimira@gmail.com; vladimira.vrajova@umb.sk

Kľúčové slová

P. O. Hviezdoslav, príležitostná pézia, fikcia, referencia, referenčné výrazy

Keywords

P. O. Hviezdoslav, occasional poetry, fiction, reference, reference expression

Abstract: The paper focuses on the analysis of reference expressions in Hviezdoslav's occasional poetry, focusing on proper names, pronouns and less or more elaborate substantive expressions, which are functionally used in referring to literary portrayed characters – nationalists. From a methodological point of view, the analysis of reference expressions falls into the research field of stylistics, pragmatics, but also onomastics. The aim of the paper is to interpret the pragmatic function of referring to fictional individuals. The research sample consists of 30 poems, written between 1868 and 1920 and covering almost the entire period of author's artistic productivity.

Teoreticko-metodologické východiská a výskumná vzorka

Vznik slovesného umeleckého artefaktu je vo svojej podstate náročným procesom, na ktorý môžeme nazerať z viacerých uhlov pohľadu. Za ústrednú teoretickú platformu pri vedeckovýskumnej orientácii na slovesné umenie považujeme výklad ontológie literatúry (konkrétne lyriky) v rámci teórie rečových aktov – profilovanej v priestore analytickej filozofie a uplatnenej aj pri jazykovedných skúmaníach¹ – a tzv. fikcionalistickej teórie literatúry. Etablované línie čiastočne reflektujú interdisciplinárny charakter realizovaného výskumu, ktorý spadá predovšetkým do výskumného poľa lingvistiky, ale nachádza sa aj v teoretickom a empirickom fokuse literárnej vedy, pragmatiky, príp. logiky a filozofie.²

V súvislosti s rečovými aktmi v literatúre sa do popredia dostáva viacero spôsobov ich explikácie v rôznych koncepciách.

¹ Za neuralgické miesto teórie rečových aktov sa považuje napr. skutočnosť, že analýza rečového konania je aj vo filozofických, aj v lingvistických reflexiách založená iba na predpokladoch, nie na pozorovaní jazykovej praxe. Bližšie pozri: AUER, Peter: Jazyková interakce. Praha : NLN, s. r. o., 2019, s. 72. Na druhej strane môžeme za úspešný pokus o implementovanie teórie rečových aktov do výskumu literárneho diela pokladať napr. analýzu Čapkovho *Krakatitu*, ktorú vo svojej monografii predstavil Mirek Čejka. Porovnaj: ČEJKA, Mirek: *Přání jako mluvní akt a intencionální stav*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2019. 246 s.

² Mysliteľný medzičlánok medzi filozofiou a jazykovedou predstavuje semiotika/semiológia, pričom pri uplatnení semiotického prístupu k slovesnému umeleckému komunikátu a pri explikácii literárneho diela ako komplikovanej semiologickej štruktúry sa zdôrazňuje jednak existencia rozličných vzťahov v rámci znaku a systému znakov, jednak spätosť znakov s jedinečnou komunikačnou udalosťou a jej participantmi. Na tomto základe sa diferencuje sémantický, syntaktický (gramatický) a pragmatický rozmer literárneho textu ako znakového konštruktú. Podľa: DOUBRAVOVÁ, Jarmila: *Sémiotika v teorii a praxi*. Praha : Portál, 2002, s. 29; MARCELLI, Miroslav: Diskurz ako predmet filozofických a lingvistických štúdií. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 69, č. 1, 2018, s. 7, 11.

1. *Literatúra ako súbor rečových aktov pri produkcii.* Slovesný umelecký komunikát je ako súbor ilokučných aktov determinovaný autorskou intenciou: k sémantickému obsahu výpovede (lokučnému aktu) sa pridáva pragmatický obsah (ilokučný akt), ktorý je možné identifikovať len v kontexte komunikačnej situácie na základe rozpoznania konvenčného lexikálneho významu a jeho následnej aktualizácie, ako o tom píše napr. J. Dolník, E. Bajžíková³, M. Tomeček⁴ alebo Ľ. Plesník⁵.
2. *Literatúra ako zdroj rečových aktov pri percepcii.* V tomto ponímaní sú rečové akty späté s kreačným interpretačným procesom, ktorý je delimitovaný zámerom expedienta, intra-/extralingválnym kontextom a ďalšími parametrami komunikačnej situácie (takéto poňatie prezentuje napr. U. Eco⁶ alebo S. Rakús⁷).
3. *Literatúra ako súbor rečových aktov v kontexte objektívnej reality.* Slovesné umelecké dielo ako súbor ilokučných rečových aktov vstupuje do siete už existujúcich literárnych a spoločenských vzťahov. Ako vysvetľuje literárny vedec V. Papoušek⁸, začlenenie literárneho textu do spoločenského kontextu je späté s diktátom kolektívnej intencie, t. j. s kolektívnymi pravidlami, ktoré – prostredníctvom dobových noriem, žánrových noriem, tabuizovaných tém/žánrov a žánrových foriem, požiadavky zrozumiteľnosti (vo vzťahu k vývinu spisovného a národného jazyka) alebo kolektívneho úzu – vo väčšej alebo menšej miere korigujú expedientovu intenciu pri tvorbe literárneho textu.
4. *Literatúra ako súbor rečových aktov v kontexte fikčnej reality.* J. L. Austin⁹ spolu s J. R. Searlom¹⁰ považuje fenomén fiktívnosti za východiskový pri uvažovaní o parazitickom použití jazyka v literatúre, resp. pri definovaní literatúry ako súboru parazitických rečových aktov. J. R. Searle¹¹ súčasne operuje s Austinovou¹² dichotómiou performatív vs konštatív a literárne dielo pokladá za predstieraný performatív, a to z toho dôvodu, že umelecký text len simuluje (ale neiniciuje) vznik fikčných jednotlivín (ergo ho nie je možné verifikovať). Tento prístup ďalej rozvíja J. Koten¹³, keď vzhľadom na objektívnu realitu interpretuje fikčnú výpoveď ako rečový akt s performatívnou (deklaratívnou) silou. Literárna komunikácia však prebieha na dvoch rozličných úrovniach (v reálnom a vo fikčnom svete), preto Koten nazerá na literárny artefakt ako na súbor nepriamych rečových aktov – v ktorých nie je

³ DOLNÍK, Juraj – BAJŽÍKOVÁ, Eugénia: *Textová lingvistika*. Bratislava : Stimul, 1998, s. 43, 50.

⁴ TOMEČEK, Marek: Pohlčení sémantiky pragmatikou. In: *Jazyk z pohľadu sémantiky, pragmatiky a filozofie vedy*. Zost. M. Zouhar, Bratislava; Praha : Filozofický ústav Slovenskej akadémie vied; Filosofický ústav Akademie věd České republiky, 2006, s. 35.

⁵ PLESNÍK, Ľubomír: *Pragmatická estetika textu*. Nitra : Vysoká škola pedagogická v Nitre, 1995, s. 33, 35 – 36.

⁶ ECO, Umberto: *Teorie sémiotiky*. 2. vydanie. Praha : Argo, 2009, s. 334 – 335, 377.

⁷ RAKÚS, Stanislav: *Medzi látkou a témou*. Levoča : Modrý Peter, 2011, s. 15.

⁸ PAPOUŠEK, Vladimír: *Maxwellův démon. Objekty, slovníky a rečové akty v literatuře*. Praha : Akropolis, 2017, s. 29, 40, 50.

⁹ AUSTIN, John Langshaw: *Ako niečo robiť slovami*. Bratislava : Kalligram, 2004, s. 102 – 103.

¹⁰ SEARLE, John Rogers: *Rečové akty*. Bratislava : Kalligram, 2007, s. 112.

¹¹ Podľa: PAPOUŠEK, V.: *Maxwellův démon*, s. 46.

¹² AUSTIN, J. L.: *Ako niečo robiť slovami*, s. 17.

¹³ KOTEN, Jiří: *Jak se fikce dělá slovy*. Brno : Host, 2013, s. 62, 89 – 90, 96.

pragmatická funkcia kompatibilná s uplatneným ilokučným typom¹⁴ – čiže ide o rečový akt nepriamej deklarácie.

Z doteraz uvedeného vyplýva, že produkcia rečových aktov má pri tvorbe literárneho textu inú povahu ako produkcia rečových aktov v neliterárnej jazykovej praxi: táto odlišnosť sa premieta do terminologického uchopenia literatúry ako falošného performatívu, predstieraného performatívu, nepriameho alebo parazitického rečového aktu a i. Napriek väčšej alebo menšej diskrepancii môžeme za styčný bod koncepcií, ktoré akcentujú charakter slovesného umeleckého textu ako kompaktného zoskupenia rečových aktov, považovať relevanciu autorského zámeru na strane expedienta a perlokučného efektu na strane recipienta. Napr. J. Culler¹⁵ pri svojej kritickej reflexii Austinovej teórie performatívov píše: „Jeden negatívny rys pojmu performatívu tkvív v tom, že nás môže pobídnout k oslavě performatívny povahy literatury coby prostého dôsledku konvencí literárniho diskursu, a pak hrozí, že přehlédneme významnější perlokuční efekty, jichž se básníci snaží dosáhnout vytvořením textu, který se performativně etabluje jako báseň.“

Iný pohľad na literárne dielo prezentuje literárnovedná fikcionalistická teória, tzv. teória fikčných svetov, ktorá vychádza z koncepcie intenzionálnej logiky/formálnej sémantiky o možných svetoch a z diferenciacie referenčných výrazov na rigidné designátory (označujúce ten istý objekt vo všetkých možných svetoch) a nerigidné designátory (neoznačujúce ten istý objekt vo všetkých možných svetoch). Teóriu fikčných svetov ako prvý predstavil G. W. Leibniz a v 80. rokoch spopularizoval R. Carnap a predovšetkým S. A. Kripke.¹⁶ Jadrom tejto literárnovednej koncepcie je rigorózne rozlíšenie fikčného a aktuálneho sveta a ich referenčných oblastí, ktoré sa premieta do ústrednej opozície Z-texty (zobrazujúce) vs K-texty (konštruujúce): zatiaľ čo referenčnou oblasťou prvého typu textov je aktuálny svet našich skúseností, referenčnou oblasťou druhého typu textov je fikčný svet, v ktorom sú konštruované fikcie a fiktívne udalosti.¹⁷ Najznámejšími predstaviteľmi tohto literárnovedného prúdu v českom prostredí sú L. Doležal¹⁸, B. Fořt¹⁹ alebo M. Červenka²⁰, ktorý sa vo svojej rozsiahlej stati *Fikční světy lyriky* pokúsil vymedziť parametre lyrických možných svetov a konfrontovať ich s tými epickými.

Kritikom tohto prístupu je napr. literárny teoretik V. Papoušek²¹, ktorý považuje exponovanie fikčného sveta za zbytočné a neúčelné, a to z toho dôvodu, že fundamentom literárneho diela nie je referovanie do sféry fikčného sveta, ale je ním súbor koherentných

¹⁴ DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda (Opis a vysvetľovanie jazyka)*. 2. vydanie. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2013, s. 277.

¹⁵ CULLER, Jonathan: *Teorie lyriky*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2020, s. 157.

¹⁶ Podľa: CMOREJ, Peter: *Úvod do logickej syntaxe a sémantiky*. Bratislava : PhDr. Milan Štefanko – IRIS, 2007, s. 33; HUANG, Yan: *Pragmatika*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2019, s. 214; KOBLÍŽEK, Tomáš: *Fenomén fikce. Příspěvek k fenomenologii literatury*. Praha : Togga, 2010, s. 48, 50.

¹⁷ DOLEŽAL, Lubomír: *Heterocosmica. Fikce a možné světy*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2003, s. 30 – 31, 39; ŠANDA, Zdeněk: Výzvy k fikčnosti. In: *Literatura jako výzva a apel*. Zost. O. Mainx, Opava : Slezská univerzita v Opavě, 2014, s. 11 – 12.

¹⁸ DOLEŽAL, Lubomír: *Heterocosmica. Fikce a možné světy*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2003. 311 s.

¹⁹ FOŘT, Bohumil: *Heterologica. Poetika, lingvistika a fikční světy*. Praha : Ústav pro českou literaturu Akademie věd, 2012. 334 s.

²⁰ ČERVENKA, Miroslav: *Fikční světy lyriky*. Praha; Litomyšl : Ladislav Horáček – Pasela, 2003. 84 s.

²¹ PAPOUŠEK, V.: *Maxwellův démon*, s. 56 – 59.

rečových aktov. V tomto ponímaní rečové akty neodkazujú na literárnu postavu existujúcu vo fikčnom svete (v pozícii referenta), ale naopak: rečové akty (ergo spisovateľove tvrdenia) koncipujú vnútrotextový subjekt. Obdobne T. Koblížek²² polemizuje s transferom teórie možných svetov z filozofie a logiky do literárnej vedy, keďže: „*Kritika by se měla zaměřit (...) na skryté předpoklady této teorie, na to, co její zástanci pokládají za samozřejmé a co již dále nezdůvodňují. Jedním z takových předpokladů je představa světa jako ‚množiny entit‘. (...) Logika je tu tedy zcela převrácená – předměty neutvářejí celek, ale naopak teprve ‚na pozadí jistého celku (...) se každý fakt jako fakt konstituuje.‘*“ T. Koblížek tu naráža na túto definíciu fikčného sveta L. Doležala²³: „[fikční svět je] *malý možný svět, tvarovaný specifickými globálními omezeními a obsahující konečný počet spolumožných jedinců.*“

Na inej argumentačnej báze – a síce na prelínaní fikčného a skutočného sveta – je vystavané stanovisko P. A. Bílka²⁴, ktorý tvrdí, že pri referencii na fiktívnu literárnu postavu dochádza k oscilácii medzi odkazovaním do sféry aktuálnej reality a intratextovým odkazovaním. Relevantným faktorom tu je napr. meno postavy, ktoré môže svojim ustrojením na jednej strane implicitne upozorňovať na fiktívnosť celého textu (invenčné antroponymum), na druhej strane môže podporovať ilúziu reality (konvenčné antroponymum). Podobne ako P. A. Bílek aj Z. Šanda²⁵ uvažuje o zastúpení fikčnosti v Z-textoch a aktuálnosti v K-textoch, a to v zmysle referovania na jednotliviny fikčnej a aktuálnej reality.

Napriek uvedenému sa nazdávame, že teória fikčných svetov funkčne upozorňuje na odlišnú podstatu literárnej a objektívnej reality, ktoré by sa počas percepčného a interpretačného procesu nemali krížiť ani zamieňať.²⁶ Slovesné umelecké dielo v tejto súvislosti nereferuje na jednotliviny aktuálneho časopriestoru, ale na jednotliviny literárne konštruovanej reality, čo konkluduje do striktnej diferenciacie medzi entitami skutočného a fikčného sveta. Uvedená skutočnosť sa do popredia dostáva pri výskume príležitostných básní P. O. Hviezdoslava, keďže aj tento žáner je založený na konštruovaní literárneho časopriestoru, hoci lyrické subjekty sú identifikované (okrem iného) aj reálnymi antroponymami/antroponymami reálnych osobností, čím sa – ako bolo uvedené vyššie – buduje ilúzia objektívnej reality.

Svoju výskumnú pozornosť koncentrujeme na Hviezdoslavove básne, vytvorené pri príležitosti životného jubilea alebo smrti, ale aj pri výročí narodenia, resp. úmrtia človeka-národovca. Pramenná báza pozostáva z 30 príležitostných textov, napísaných v rozmedzí rokov 1868 – 1920 a vo väčšinovej miere (celkovo v počte 24 komunikátov) excerpovaných z desiateho zväzku *Sobraných spisov básnických* s podtitulom *Básne príležitostné*, ktorý bol publikovaný v roku 1931²⁷; štyri texty boli selektované z autorových

²² KOBLÍŽEK, T.: *Fenomén fikce*, s. 69 – 70.

²³ DOLEŽAL, L.: *Heterocosmica*, s. 33.

²⁴ BÍLEK, Petr A.: *Hledání jazyka interpretace k modernímu prozaickému textu*. Brno : Host, 2003, s. 160, 212.

²⁵ ŠANDA, Z.: *Výzvy k fikčnosti*, s. 12, 16.

²⁶ Nestotožňovanie vnútrotextových subjektov/objektov s tými mimotextovými je súčasťou tzv. čitateľskej normy, resp. kompetencie. Viac pozri: HOFFMANNOVÁ, Jana et al.: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha : Academia, 2016, s. 403.

²⁷ HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Sobrané spisy básnické 10. Básne příležitostné*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1931. 224 s.

prvotín²⁸ a dva texty zo zbierky *Stesky*.²⁹ Do materiálového súboru sme zaradili básne, ktoré sú buď dedikované národnej osobnosti ešte počas jej života, alebo ktoré ju posmrtné glorifikujú: ide napr. o texty venované T. G. Masarykovi, J. Škultétymu alebo S. Novákovi, pričom na druhej strane spektra sa nachádzajú básne oslavujúce napr. A. Bernoláka, J. Kollára, A. Sládkoviča, Ľ. Štúra a i. Vybrané básne celkovo honorifikujú 25 jednotlivcov alebo skupín – tu narážame na komunikát napísaný v roku 1912 pri príležitosti stého výročia narodenia D. Licharda, J. Záborského a S. Chalupku – pričom na niektoré národné osobnosti (J. Kollára, J. A. Komenského, A. Sládkoviča, Š. Moyzesa a J. Vrchlického) sa vzťahujú po dva lyrické produkty. Pre žáner príležitostnej básne je typická estetická „vozvýšenosť“, patetickosť, deklaratívnosť, oslavnosť, rituálnosť, rétorickosť, expresívnosť, štylizovanosť, reflexívnosť, poetická rôznorodosť alebo tematická difúznosť, pričom literárne dielo spĺňa popri mimoliterárnych zámeroch aj estetickú funkciu³⁰ (nemôžeme tvrdiť, že skúmaná príležitostná spisba je pri porovnaní s ostatnou lyrickou alebo lyricko-epickou produkciou P. O. Hviezdoslava menej umelecky hodnotná).

Cieľom predkladaného príspevku je významová, sémanticko-pragmatická analýza referenčných výrazov odkazujúcich na fiktívne literárne postavy. Čo sa referencie týka, J. L. Austin³¹ vymedzuje referenciu ako súčasť významu (resp. propozície), čiže o nej neuvažuje v intenciách rečových aktov, ale v jeho ponímaní je referencia realizovaná „iba“ na sémantickej rovine. Na druhej strane J. R. Searle³² považuje referenciu za rečový akt identifikovania, príp. vyčlenenia individua alebo jednotliviny (teda čoho- a kohokoľvek) zo súboru jednotlivín rovnakého druhu (z uvedeného vyplýva, že Searle posúva explikáciu referencie zo sémantickej úrovne na pragmatickú). Pri výskume operujeme s referenciou na sémantickej úrovni, pričom sledujeme štylisticko-pragmatickú realizáciu referenčných výrazov, medzi ktoré zaraďujeme – v súlade s poňatím P. F. Strawsona³³ – vlastné mená, osobné a ukazovacie zámená, (viac alebo menej) rozvinuté alebo nerozvinuté substantívne výrazy/frázy a tituly. Vzhľadom na uvedené sa rozbor referenčných výrazov realizuje vo výskumnom poli štylistiky, ale aj pragmatiky a onomastiky, pričom ako meritórna sa vyprofilovala štylistická (funkčno-štrukturalistická) paradigmatica J. Findru.³⁴ Autor systematizuje nad/jazykové prvky (štylémy) podľa príslušnosti k jednotlivým rovinám a systematicky sa zameriava na charakteristiku a štylistický potenciál fónických, lexikálnych,

²⁸ HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Básnické prvotiny I. 1868 – 1869*. Zredigoval Jozef Felix. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955. 542 s.; HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Básnické prvotiny II. 1870 – 1872 a z básní nedatovaných*. Zredigoval Jozef Felix. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956. 550 s.

²⁹ HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Stesky (1903 – 191*)*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955. 460 s.

³⁰ BRAXATORIS, Martin – KOLLÁROVÁ, Ivona – RIŠKOVÁ, Lenka – VANEKOVÁ, Oľga: *Príležitost poézie. Miesto a význam príležitostnej poézie Bohuslava Tablica, Juraja Palkoviča a Pavla Jozefa Šafárika*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2020, s. 7 – 13; ŽILKA, Tibor: *Vademecum poetiky*. 2. doplnené vydanie. Nitra : Katedra areálových kultúr na Fakulte stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2011, s. 289 – 291.

³¹ AUSTIN, J. L.: *Ako niečo robiť slovami*, s. 93.

³² SEARLE, J. R.: *Rečové akty*, s. 45 – 47.

³³ STRAWSON, Peter Frederick: O referencii. In: *Filozofia prirodzeného jazyka*. Zost. M. Oravcová, Bratislava : ARCHA, 1992, s. 126.

³⁴ FINDRA, Ján: *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, s. r. o., 2013. 319 s.

morfologických, syntaktických a kompozičných jednotiek. So zreteľom na vymedzený cieľ neuskutočňujeme komplexnú funkčnoštylistickú sondáž referenčných výrazov, ale na niektorých miestach abstrahujeme od vybraných formálnych (jazykovo-štylistických) elementov – napr. od exponovania eufónie, kakofónie, básnickej obraznosti alebo syntaktickej inverzie – ktoré sú síce relevantné pre významovo-výrazové tvarovanie básne, ale pri realizovaní pragmatickej funkcie referenčných výrazov nemusia nadobúdať superiórne postavenie.

Analýza referenčných výrazov

a) vlastné mená

Literárne vlastné mená sú ako referenčné výrazy, príp. ako imanentné zložky referenčných výrazov uplatnené v 23 básnických textoch materiálového súboru (v siedmich textoch onymá vo funkcii odkazovacích jazykových prostriedkov exponované nie sú). Spomedzi vlastných mien sú najzastúpenejšie literárne antroponymá (vo výskumnej vzorke je dokopy prítomných 31 takýchto výrazov): najfrekvencovanejšie je referovanie priezviskom (napr. *Štúr*, *Komenský*, *Kollár*), príp. krstným menom (napr. *Amos* [Komenský], *Viliam* [Pauliny Tóth], *Svetozár* [Hurban Vajanský]), na druhej strane za marginálne považujeme odkazovanie prostredníctvom dvojzložkovej pomenovacej sústavy (celkovo k tomu dochádza päťkrát: *Ján Kollár*, *Andrej Radlinský*, *Samo Chalupka*, *Ondrej Halaša* a *Milan Štefánik*). V ôsmich prípadoch sa antroponymum (ergo etnonymum alebo obyvateľské meno) vzťahuje na príslušnosť k národu (*Slovák* [J. Palárik], *Čech* [J. Jungmann]) – resp. k zoskupeniu národov (*Slovan* [J. A. Komenský]) – ale aj k regiónu (*Oravec* [A. Radlinský]) alebo k obci (*Jasenec* [M. Kukučín], *Slaničan* [A. Bernolák]). Štyri vlastné mená sú prevzaté z antickej mytológie a metonymicky usúvzťažňujú starovekú postavu s literárne stvárneným národovcom, a to na základe leteckej profesie (*Ikaros* [M. R. Štefánik]), literárnej tvorby s ľúbostnou tematikou (*Apoll* [A. Sládkovič]), tzv. obety pre národ (*Prometeus* [Ľ. Štúr]) alebo na základe intelektu (*Protej* [J. Vrchlický]). Z uvedeného vyplýva, že referovanie na Ľ. Štúra a J. Vrchlického sa realizuje menom označujúcim hrdinu gréckych bájí Prometea, ktorý bol za trest, že z Olympu ukradol oheň a dal ho ľuďom, prikovaný ku skale na vrchole Kaukazu, kde dennodenne priletal orol a požíal mu pečeň, ktorá vždy cez noc dorástla.³⁵ Avšak zatiaľ čo je Ľ. Štúr s Prometeom unifikovaný na základe utrpenia, v prípade J. Vrchlického je to na základe chytrosti a dôvtipu. Osobitnú skupinu vytvárajú zložené propriá (autorské kompozitá) *Arktur-Hodža* a *Slavian-muž* [Jungmann], prostredníctvom ktorých sa jednak zrovnoprávňuje pamiatka národného buditeľa M. M. Hodžu so žiarivou hviezdou, jednak sa kreuje kontrast medzi tzv. implikovaným autorom (Hviezdoslavom) a literárnou postavou (Jungmannom): „*Tie naše Tatry boli len kolískou / Slavian-syna; však tvoja Šumava / a Krkonoše sú dejištom slávy / Slavian-muža (...).*“

Rovnako ako v prípade Sládkoviča a Vrchlického sa aj pri referovaní na Š. Moyzesa uplatňuje biblické antroponymum *Mojžiš* a pri referovaní na V. P. Tótha vlastné meno *Pavol*. Uvedené sa realizuje jednak pripodobnením životných skúseností dvoch literárnych

³⁵ ZAMAROVSKÝ, Vojtech: *Bohovia a hrdinovia antických bájí*. Bratislava : Mladé letá, 1980, s. 395.

fenoménu (Mojžiš viedol národ do zaslúbenej zeme, zatiaľ čo Pavol bol tzv. apoštolom pohanov, ktorý vyzýval ľudí, aby sa obrátili k pravde: tieto biblické naratívy Hviezdoslav funkčne využíva pri exponovaní nadosobného, národnobuditeľského aspektu svojej príležitostnej lyriky), jednak manifestovaním lexém (proprií) s podobnou hláskovou konšteláciou, ktoré vyúsťuje do slovnej hry na líniách Moyzes → Mojžiš a Pauliny → Pavol (rovnaký princíp sa uplatňuje pri označení J. Ščasného propriálnym adjektívom *Šťastný*). Honorifikačný element sa manifestuje aj pri referovaní na J. Kollára prídavným menom *Slávny* (tu sa, prirodzene, do popredia dostáva asociácia na „Slávy dcéru“) alebo pri referovaní na T. G. Masaryka ustáleným titulom *Tatíček*. Ako poslednú skupinu vymedzujeme päť rozvinutých syntaktických celkov, ktoré sú využité pri referovaní na predmetné literárne postavy, ale pridružené odkazujú aj na iné subjekty. Konkrétne ide o referenciu na Š. Moyzesa prostredníctvom zdôraznenia jeho vernosti kresťanskému učeniu (*Krista verný učedník*), J. Vrchlického prostredníctvom usúvzťažnenia jeho umeleckých kvalít s európskymi klasikmi (*genij rovný Shakespearovi, Dantemu, Hugovi*), T. G. Masaryka prostredníctvom jeho pripodobnenia k vedúcim osobnostiam starého Grécka (*nestor z doby Homéra*) a na A. Sládkoviča ako na výnimočnú osobnosť romantickej literárnej generácie (*najkrajší, najplnší výkvet školy Štúrovej a najvzácnejší, najnádhernejší plnokvet školy Štúrovej*).

Proprium je v niektorých prípadoch rozvité privlastňovacím pronominom, ktoré okrem základného posesívneho významu môže vyjadrovať – v súlade s autorskou intenciou – aj citový (blízky medziľudský) vzťah a pozitívny/negatívny hodnotiaci postoj.³⁶ V prípade rozoberaných básní ide o zámená prvej osoby jednotného, resp. množného čísla; čo závisí od miery unifikácie lyrického subjektu s ľudom: ako jedna z autorských stratégií pri napĺňaní pragmatickej funkcie sa v lyrike P. O. Hviezdoslava s národno-spoločenskou tematikou (ku ktorej radíme aj spisovateľov príležitostný kánon) etabluje aj oscilácia medzi prvou osobou jednotného a množného čísla ako výraz stotožnenia s národným kolektívom (*ja ↔ my*) a oscilácia medzi prvou a treťou osobou jednotného a množného čísla ako výraz dištancie od vládnucej triedy, ale aj od nerestí ľudu, odrodilstva, apatie, nemravnosti atď. (*ja/my ↔ on/oni*). Štylizácia lyrického subjektu do roly „hovorcu národa“ je spätá napr. s nasledujúcimi odkazmi: *naš Palárik, náš Sládkovič, náš Ondrej Halaša, náš Svetozár* a i. Na druhej strane spektra sa nachádza spojenie *môj Viliam*, ktoré figuruje ako jeden z emocionálno-expressívnych elementov exponovaných pri vyrovnávaní sa s nedávnym úmrtím V. P. Tótha na ploche básnického textu (Tóth zomrel v máji 1877, pričom Hviezdoslavova príležitostná báseň „Viliam Pauliny Tóth“ vyšla v najbližšom čísle *Národných novín*). Podobne pri umeleckom spracovaní tragického úmrtia M. R. Štefánika básnik dopĺňa antické literárne antroponymum posesívnym pronominom a adjektívom s pozitívnou obsahovou náplňou, pričom privlastňovacie zámeno postponuje: *drahý Ikare môj*. Tento typ slovosledovej inverzie je jedným z charakteristických znakov Hviezdoslavovho básnického rukopisu, dochádza k nej napr. aj v týchto prípadoch: *veľký pestún náš, Komenský alebo chlúba moja, Vrchlický*. V súvislosti s referovaním na M. R. Štefánika je potrebné uviesť špecifický prípad, keď sa lyrická postava obracia na Slovensko ako na „muža bolesti“

³⁶ RUŽIČKA, Jozef (ed.): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1966, s. 244, 246.

a letecké nešťastie povyšuje na tragédiu celého národa, ktorý prišiel o svojho „miláčika, reka a syna“: „Slovensko, ledva stý vek tvojho jarma minul, / ti prvé ráno svitlo slobody: / muž bolesti si zas, zas mučeník, / ved' najväčší tvoj rek, tvoj najlepší syn zhynul, / tvoj miláčik, tvoj – Milan Štefánik!...“ Okrem viacnásobnej repetície privlastňovacieho záměna je v tomto pasuse markantná aj významová intenzifikácia na úrovni sémantickej náplne substantív, ktorá je stlmená superlatívnymi tvarmi adjektív a zavŕšená adjektívne nerozvitým substantívom: najväčší národný rek → najlepší syn národa → miláčik národa.

Na tomto mieste je potrebné upozorniť aj na častý výskyt apozičných (prístavkových) polopredikatívnych konštrukcií, pri ktorých uvažujeme o vzťahu aktuálnej totožnosti, keďže aj substantívna jednotka, aj prístavok referujú na tú istú jednotlivinu. Vzhľadom na to, že členy apozičného spojenia zaujímajú rovnakú syntaktickú pozíciu, môžeme uvažovať aj o tzv. adordinácii.³⁷ Vo výskumnej vzorke sa najčastejšie vyskytujú vysvetľovacie apozície, kde sa v čelnej pozícii nachádza (zhodným atribútom rozvinuté) substantívum so širším významom, než aký má propriálny polopredikát, s ktorým menný výraz vytvára adordinačnú skupinu: napr. *gazda veľký – Kollár; strážca – Andrej Radlinský; chlúba moja, Vrchlický; veľký pestún náš, Komenský* atď. Zastúpené sú aj prípady, v ktorých sa pred identifikačným prístavkom nachádza pronomen, ako napr. *ty, náš Slaničane* [Bernolák]; *on, chytrý Protej* [Vrchlický] alebo *ty, veľkňazu, ty, Moysesu* (o tejto referencii uvažujeme ako o zdublikovanom zámennom podmete, ktorý v oboch prípadoch vstupuje do vzťahu polopredikácie so substantívne a propriálne vyjadrenou apozíciou). Medzi identifikačné, príp. zaraďovacie prístavkové spojenia patria aj vlastné mená rozvinuté (explikované) ďalšou lexémou, príp. slovným spojením, napr. *Hodža, orol vysokých kol v pomysloch; Pavol – Apoštol ten hrdý* [Tóth]; *Oravec verný, verný ludomil* (pri tejto referencii na A. Radlinského sa okrem postponovania zhodného prívlastku funkčne využíva aj epizeuxa, ktorá akcentuje pozitívne charakterové vlastnosti národovca). Vychádzajúc z koncepcie J. Findru³⁸ charakterizujeme epizeuxu ako básnickú figúru založenú predovšetkým na aktivizácii zvukového potenciálu hlások, teda ako fónickú štylém. Na podobnom princípe je založená napr. aj paronomázia *sladký Sládkovič*, pri ktorej sa okrem repetície rovnakých spoluhlások/spoluhláskových zoskupení do popredia dostáva apelatívna sémantika vlastného mena (odvodená od práce sladovníka, sládka)³⁹ a jej subjektívna, hodnotiaca interpretácia (lexéma sladký sa svojím vecným významom vzťahuje predovšetkým na chuťové vnemy, ale na tomto mieste sa spája s osobnosťou/letorou A. Sládkoviča).⁴⁰ Z doteraz uvedeného vyplýva, že polovetné konštrukcie, príp. adordinačné celky, ale aj determinatívne syntagmy alebo nerozvité substantíva figurujú – okrem iného – aj ako prostriedky na vyjadrenie subjektívneho stanoviska a hodnotenia: vzhľadom na žáner príležitostnej básne je tento postoj,

³⁷ Viac k tomu: IVANOVÁ, Martina: *Syntax slovenského jazyka*. 2. upravené a doplnené vydanie. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, s. 122 – 126; DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk – GREPL, Miroslav et al.: *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha : Academia, nakladatelství Českoslvenské akademie věd, 1987, s. 392 – 393, 418 – 419.

³⁸ FINDRA, J.: *Štylistika súčasnej slovenčiny*, s. 93 – 96.

³⁹ Podľa: BALLEKOVÁ, Katarína – SMATANÁ, Miloslav (eds.): *Zo studnice rodnej reči 2*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2014, s. 24.

⁴⁰ Pri vymedzení lexikálneho významu vychádzame na ploche celého textu z aktuálnych kodifikačných a lexikografických príručiek.

samozrejme, pozitívny a exponuje sa v prvom rade na úrovni lexikálnych výrazových prostriedkov.

b) ne/rozvinuté menné výrazy

Pri rozbere menných výrazov (najmä) ako axiologických prostriedkov postupujeme od nerozvinutých substantív k tým (adjektívne) rozvinutým, pričom následne prechádzame k fenoménu (básnickej) obraznosti exponovanej pri referencii. Podstatné mená bez príznaku hodnotenia svojou sémantikou kódujú fakty o literárne stvárnenej osobnosti, a to buď na úrovni fyziologických daností – ide v prvom rade o pohlavie a vek – napr. *muž* [Štúr], *človek* [Zoch], *mládenec* [Zoch]⁴¹, *starec* [Novák], *mŕtvy* [Moyzes] a i.; alebo na úrovni intelektovo-tvorivej činnosti (najmä vo vzťahu k zamestnaniu), napr. *básnik* [Hollý/Kollár], *poet* [Vajanský], *pevec* [Kollár], ale aj *kazateľ* [Zoch], *redaktor* [Škultéty], *lekár*⁴² [Kukučín], *učiteľ* [Komenský] a i. Špecifické sú substantíva *sused* a *spoluobčan*, uplatnené pri referovaní na M. Kukučina a reflektujúce skutočnosť, že Hviezdoslav a Kukučín prežili časť svojich životov v oravských obciach (Kukučín v Jasenovej, Hviezdoslav vo Vyšnom Kubíne), ktoré sú od seba vzdialené len niekoľko kilometrov. Na druhej strane spektra sa nachádzajú nerozvinuté podstatné mená s hodnotiacim príznakom implikovaným v lexikálnom význame – najfrekvencovanejšie sú slová *priateľ* [Kukučín/Škultéty/Vrchlický] a *brat* [Kukučín/Škultéty/Vajanský], príp. deminutívne tvary *braček/bratiško* [Škultéty], ale aj *miláčik* [Štefánik], *genij* [Sládkovič], *priekopník* [Bernolák], *mudrc* [Komenský], *osloboditeľ* [Masaryk]⁴³ a pod. – a slová, v prípade ktorých sa sémantický hodnotiaci komponent aktualizuje (až) v kontexte, napr. *vajdelota* [Hollý], *vladár* [Moyzes], *veštec* [Hollý/Komenský/Sládkovič/Vrchlický], *prorok* [Moyzes/Vajanský], *veľkňaz* [Moyzes], *žrec* [Hollý/Komenský] a pod. Porovnaním týchto dvoch skupín „osihotených“ substantív uplatnených pri referencii sa do popredia dostáva kladný (autorský) postoj, ktorý je buď súčasťou paradigmatického významu v nulovom kontexte a je prezentovaný predovšetkým na základe selekcie výrazového prostriedku s takouto sémantickou náplňou (prvý prípad),

⁴¹ Táto referencia reflektuje fakt, že evanjelický kňaz z Jasenovej a Hviezdoslavov priateľ Cyril Zoch zomrel náhle vo veku 28 rokov.

⁴² Hviezdoslav v predmetnej básni referuje na Kukučina ako na lekára „mravných neduhov“, nie fyzických chorôb.

⁴³ Za relevantnú považujeme nuansovanosť pragmatického významu maskulina osloboditeľ v diachrónej perspektíve: v 50. rokoch je toto podstatné meno použité v oficiálnom diskurze (dobej tlači) jednak v pozitívnom význame – pri referovaní na Červenú armádu sa exponuje substantívum osloboditeľa – jednak v negatívnom, ironizovanom význame (interpunkčne vyčlenené substantívum „osloboditeľa“ je použité pri referovaní na americkú armádu). V období po auguste 1968 sa v straníckych médiách odkazuje na vojská Varšavskej zmluvy ako na osloboditeľov (pozitívny axiologický príznak), ale v neoficiálnom celospoločenskom diskurze ako na „osloboditeľov“, teda okupantov (negatívny axiologický príznak). Viac k tomu pozri: MOLNÁROVÁ, Patrícia: Kontrast a jeho funkcia v expresívnej ideologickej motivovanej denominácii politického subjektu. In: *Lingua et vita*, roč. 10/2, č. 20, 2021, s. 35 – 38. Substantívum osloboditeľ síce nadobudlo po auguste 1968 negatívne konotácie, ale vzhľadom na lexikálny význam („ten, kto sa zaslúžil o oslobodenie“) a predovšetkým vzhľadom na prítomnosť tejto jazykovej jednotky v básnickom texte P. O. Hviezdoslava „Masarykovi“ z roku 1920 zastávame názor, že v sémantike predmetného výrazu je (aspoň v prípade básnikovho príležitostného textu) integrovaný pozitívny axiologický príznak.

alebo nie je súčasťou slovníkovej definície a realizuje sa v syntagmatických vzťahoch, čiže v intratextovom kontexte (druhý prípad). Na ilustráciu uvedieme substantívum *prorok*, ktorého lexikálny význam je zrejímavý („človek predikujúci budúcnosť“) a ktoré môže byť v jazykovej praxi použité aj s príznakom expresívnosti, ergo pejoratívnosti alebo ironickosti („človek predpokladajúci vývin udalostí na nevedeckých základoch“). Hviezdoslav obdobne používa pri referovaní na S. H. Vajanského túto lexému v expresívnom (avšak kladnom) význame, ktorý je možné dekódovať v intenciách celého lyrického textu, kde sa kríži sémantika substantív básnik a prorok, príp. báseň a proroctvo, čím dochádza k vyzdvihnutiu Vajanského slovesnej umeleckej činnosti, napr. „*prorok žije nám: / ten v odspievaných pre nás akordoch, / ten v proroctvách zas pre nás ohlásených...*“. Pri zameraní pozornosti na menné výrazy nevynecháme spolu so zastaraným substantívom *rek* ani knižné slová *rodolub*, *mladoň*, *mravokárca* a *titan*, ktoré sa exponovali pri referovaní na J. Ščasného, C. Zocha, Š. Moyzesa⁴⁴, J. Záborského alebo T. G. Masaryka.

Čo sa slovných spojení (adjektívne rozvinutých menných výrazov) týka, jedno spojenie (*sluha boží*) súvisí s kňazským povoláním J. Palárika a zároveň koreluje s referovaním na prorokov, kňazov alebo izraelských vodcov (Eliáša, Elizea, Mojžiša, Samuela a i.) v biblických prototextoch, kde sa okrem determinatívnej syntagmy „boží sluha“ frekventovane vyskytuje napr. aj sklad „boží muž“.⁴⁵ Na druhej strane dve referencie na C. Zocha a S. H. Vajanského prostredníctvom sémantiky príslušných prídavných mien manifestujú „neživost“ literárnych protagonistov, a to jednak na kolorickej (*zbledlý kňaz*), jednak na „kondičnej“ úrovni (*ukonaný robotník*). Prídavné mená vo funkcii zhodných atribútov sú v ostatných determinatívnych syntagmách nositeľmi axiologického príznaku, ktorý môžeme usúvzťažniť s výrazovou kategóriou F. Mika ako percepčne uvedomovanou kvalitou znakového konštruktu (napr. štylistickým zafarbením, pragmatickou funkciou, perlokučným efektom atď.).⁴⁶ So zreteľom na žáner príležitostnej poézie spájame ilokučnú zložku predmetných básní v prvom rade s autorským zámerom glorifikovať literárne stvárnené osobnosti, čo demonštruje aj gramatická forma uplatnených adjektív. Frekventovaný je najmä superlatív (*najchrabrejší rek* [Hurban]), ale zastúpené sú aj elatívy (*veliký muž* [Moyzes]), negačné prefixy (*arcipastier nesmrteľnej slávy* [Moyzes])⁴⁷, opakovacie figúry (*ty, príkladný vzore,*

⁴⁴ Hviezdoslav napísal báseň „Duchu Moysesovmu“ bezmála 30 rokov po smrti Š. Moyzesa v roku 1869, pričom referovanie substantívom *mladoň* súvisí s básnickou „deskripciou“ Moysesovho života od narodenia cez mladosť a aktívne roky až po smrť. Okrem uvedeného podstatného mena sú zastúpené aj výrazy *žiak*, *muž*, *pohľavár*, *veľkňaz* a i.

⁴⁵ *Biblia. Slovenský ekumenický preklad*. 2. opravené vydanie. Banská Bystrica : Slovenská biblická spoločnosť, 2011. 1222 s.

⁴⁶ MIKO, František: *Estetika výrazu. Teória výrazu a štýl*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1969, s. 12 – 14; PLESNÍK, Ľubomír et al.: *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. 2. doplnené vydanie. Nitra : Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2011, s. 9 – 10, 15 – 22.

⁴⁷ Adjektívne rozvinuté substantívum sa v uvedenom príklade nachádza v pozícii podradeného vetného člena (nezhodného prívlastku). Pri analýze axiologického príznaku od týchto prípadov abstrahujeme a sústreďujeme sa na menné výrazy, ktoré plnia funkciu nadradeného vetného člena a ktoré vstupujú do určovacieho skladu s prídavnými menami. Adjektíva totiž svojou sémantikou kódujú statické príznaky, čiže do ich významovej náplne patrí aj hodnotiaci komponent (subjektívny postoj expedienta) vzťahujúci sa na menne označenú jednotlivinu (literárnu postavu). Porovnaj: ČERMÁK, František: *Lexikon a sémantika*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, s. r. o., 2010, s. 167 – 169; FINDRA, J.: *Štylistika súčasnej slovenčiny*, s. 108 – 109; RUŽIČKA, J. (ed.): *Morfológia slovenského jazyka*, s. 196.

vzorný príklade [Sládkovič]⁴⁸, kompozitá (*mnohosľubný žiak* [Moyzes]) a pod. Pri klasifikácii adjektív, ktoré nesú axiologický príznak, vychádzame z koncepcie J. Dolníka⁴⁹ rozlišujúceho tri skupiny hodnotiacich slov: konkrétne ide o lexémy typu M (orientované na mierou determinovaný význam axiologickej funkcie), typu H (orientované na hodnotu axiologickej funkcie) a typu R (orientované na axiologickú reakciu), pričom na tomto mieste operujeme iba s prvými dvomi kategóriami, keďže tá tretia sa týka predovšetkým verbálne vyjadreného účinku. Zatiaľ čo sa prostredníctvom adjektív typu M kladie dôraz na extenziu (mieru výskytu) istej vlastnosti (napr. na línii lenivý – usilovný), v adjektívach typu H sa do popredia dostáva samotné hodnotiace stanovisko (napr. dobrý vs zlý). V analyzovanom materiálovom súbore sa prídavné mená oboch úrovní vzťahujú na pól maximálnej extenzie charakterového rysu: napr. M-adjektíva v referenčných výrazoch *poslušný syn* [Halaša], *verný sluha* [Novák] alebo *statný junák* [Chalupka]; a na demonštrovanie pozitívneho hodnotenia: napr. H-adjektíva v slovných spojeniach *dobrý človek* [Kukučín], *drahý pútnik* [Zoch], *slávny rodák* [Radlinský], *veľký pevec* [Sládkovič] a i.

Významovo-výrazovým prostriedkom autorského hodnotenia je aj (substantívna) metafora, aplikovaná pri referovaní na literárne stvárnených dejateľov. Metaforu je možné interpretovať z poetického, kognitívno-lingvistického alebo štylistického hľadiska, ale na tomto mieste uprednostníme sémantickú explikáciu, keďže 1. vznik metafory koreluje s porušením sémantických noriem (alebo aspoň jazykového úzu) a s kombinovaním takých jazykových prvkov, ktoré sú v tzv. neobraznom jazyku nespojiteľné; 2. vznik metafory je umožnený prítomnosťou opakovaného komponentu (hypokomponentu) vo významovej štruktúre – čiže v základnom lexikálnom, fakultatívnom expresívnom alebo konotatívnom význame tenora a vehikula; 3. vznik metaforického významu nie je podmienený iba hypokomponentom (alebo tzv. bázovou vlastnosťou), ale predovšetkým interakciou komplexných významových štruktúr metaforizovaného a metaforizujúceho člena.⁵⁰ Smerom k výskumu menných referenčných výrazov v príležitostnej lyrike P. O. Hviezdoslava je potrebné diferencovať jednak metaforu ako referenčný výraz (označme ju ako primárnu), jednak metaforu ako súčasť, alebo skôr doplnenie referenčného výrazu (nazvime ju sekundárnou). Pri terminologickom uchopení jednotlivých metaforických typov vychádzame z koncepcie J. Zambora⁵¹ rozlišujúceho trópický prostriedok z morfológického, syntaktického (čiže gramatického) a významového hľadiska, ktoré sa v intenciách realizovanej sondáže profiluje ako meritórne. Tzv. primárna metafora sa vo výskumnej vzorke najčastejšie exponuje ako zoomorfná (*včela* [Vrhlický], *orol vysokých v pomysloch* [Hodža], *slávik* [Sládkovič]), fytomorfná (*plnokvet školy štúrovej* [Sládkovič], *strom, ktorého ovocím sme sa*

⁴⁸ O tejto figúre môžeme uvažovať ako o syntaktickom paralelizme (zhodný prívlastok + prístavok : zhodný prívlastok + prístavok), ale vzhľadom na pozíciu slov s rovnakým slovtvorným základom aj ako o krížení (na lexikálnej úrovni), ktoré podobne ako v syntaxi chiazmus participuje na vzniku zrkadlového efektu (SZ1 + SZ2 : SZ2 + SZ1).

⁴⁹ DOLNÍK, Juraj: *Jazyk a hodnotenie*. Banská Bystrica : Filologická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1999, s. 40 – 42.

⁵⁰ Podľa: DOLNÍK, Juraj: *Lexikológia*. 2. nezmenené vydanie. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2007, s. 64 – 67; MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. 4. vydanie. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2021, s. 135 – 138; PETREKOVÁ, Katarína: Metafora a deviácia. In: *Slovenská literatúra*, roč. 31, č. 1, 1984, s. 56, 66 – 68.

⁵¹ ZAMBOR, Ján: *Tvarovanie básne, tvarovanie zmyslu*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2010, s. 14 – 28.

krmili [Vajanský]), kozmická (*hviezda* [Tóth], *hviezda z diaľnej minulosti* [Komenský]) a iluminačná/vizuálna (*krásna, slávna fakľa* [Sládkovič], *zlatá žiara nášho zachmúreného sveta* [Vajanský]). Čo sa týka tzv. sekundárnych trópov, menný referenčný výraz (napr. *básnik, muž, syn, vodca* a i.) je rozvinutý fyto-morfou (*kynožiťel' netrebných chrastín* [Záborský], *muž sily dubovej* [Štúr]), meteorologickou (*muž s hromom na jazyku* [Štúr]), geologickou (*muž skalo-rázu* [Moyzes]), adjektívne rozvinutou⁵² reifickou metaforou (*muž so štipľavým bičom* [Záborský]) atď. Trópické prostriedky spravidla participujú na kreovaní pozitívneho obrazu literárne stvárneného národovca (so zreteľom na jeho život, tvorbu a zásluhy), ale v niektorých prípadoch umelecky spracúvajú aj iné skutočnosti: v tejto súvislosti uvedieme tróp *vyhasnutá vajanská vatra*, ktorý reflektuje smrť S. H. Vajanského a v ktorom Hviezdoslav funkčne uplatňuje lexikálny význam umeleckého mena súvisiaceho sa zakladaním (va)jjánskych ohňov.

c) zámená

O zámenách uvažujeme jednak ako o prostriedkoch textovej väzby a štylistickej disimilácie, jednak ako o prostriedkoch expresivity výrazu: koreluje to so skutočnosťou, že zámená sa nachádzajú na rozhraní medzi plnovýznamovými a neplnovýznamovými slovami (keďže sú významovo závislé od aktuálneho kontextu), ale aj so skutočnosťou, že prostredníctvom pronomín môže expedient zaujať subjektívne stanovisko k predmetu komunikácie. Zámená sa ako prostriedky výrazovej expresivity stávajú nápadnými v prípade, keď ich explicitné vyjadrenie nie je sémanticky nevyhnutné (vtedy figurujú ako pragmaticko-komunikačný, nie ako gramatický prostriedok).⁵³ V Hviezdoslavovej príležitostnej lyrike je týmto spôsobom použité osobné zámeno *ty* (napr. *ty, veľkňazu, ty, Moysesu*) alebo osobné zámeno *on* (*on, chytrý Protej* [Vrchlický]), pričom pronomen sa tu nachádza v pozícii apozične rozvitého podmetu. V materiálovom súbore je druhá osoba základného osobného zámena uplatnená aj ako súčasť apelatívneho oslovenia, čím sa exponuje adresnosť kontaktového slova/slovného spojenia a zvýrazňuje sa jeho pozitívny hodnotiaci náboj (napr. *ty Slávny* [Kollár], *ty výkvet školy Štúrovej* [Sládkovič]). V súvislosti so zámenami je potrebné uviesť aj kategorizáciu príležitostných básní na texty, ktoré vznikli počas života Hviezdoslavovi blízkej osoby/osobnosti (ide o štyri texty); básne, ktoré sú bezprostrednou reakciou na smrť národovca (celkovo je ich sedem); a básne, ktoré boli napísané pri príležitosti výročia narodenia alebo úmrtia toho-ktorého vlastenca (devätnásť komunikátov). Vzhľadom na perspektívu implikovaného autora smerom k literárne stvárnenému národnému dejateľovi (najmä na línii *ja – ty/ja – on*) sa ukazuje, že druhá osoba jednotného čísla spolu s explicitným použitím zámena (*ty*) je najzastúpenejšia v textoch, ktoré sú bezprostrednou reakciou na úmrtie konkrétnej osoby. So zreteľom na málopočetnosť týchto básní – ale aj na osciláciu perspektívy lyrického subjektu medzi vyššie

⁵² Prídavné meno štipľavý svojou sémantikou kóduje nielen chuťové vnemy, ale aj výsmech, iróniu alebo uštipačnosť. Adjektívna metafora (epiteton) v tejto súvislosti nadobúda gustatívne konotácie, hoci svojou sémantickou náplňou v prvom rade zdôrazňuje Záborského umelecké vyjadrovanie.

⁵³ CVRČEK, Václav et al.: *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*. 2. vydanie. Praha : Karolinum, 2015, s. 254; FINDRA, J.: *Štylistika súčasnej slovenčiny*, s. 113.

vymedzenými pólmi a na rozmanitý rozsah jednotlivých útvarov – sa do popredia dostáva relevancia ďalšieho skúmania referencie v Hviezdoslavovej príležitostnej umeleckej spisbe.

Záver

Slovesné umelecké dielo – v niektorých koncepciách explikované ako súbor rečových aktov – nereferuje na jednotliviny aktuálneho časopriestoru, ale na jednotliviny literárne konštruovanej reality (tzv. fikčného sveta). Preto svoju pozornosť koncentrujeme na poéziu P. O. Hviezdoslava, vytvorenú pri príležitosti životného jubilea alebo smrti, ale aj pri výročí narodenia, resp. úmrtia človeka-národovca. Aj žáner príležitostnej básne je totiž založený na budovaní literárneho sveta, hoci hranica medzi fikčným a nefikčným je (minimálne počas čitateľskej percepcie) splývavá, a to predovšetkým z toho dôvodu, že literárne subjekty sú identifikované (okrem iného) reálnymi antroponymami/antroponymami reálnych osobností, čím je exponovaná ilúzia objektívnej reality. Určujúci je pritom autorský zámer glorifikovať umelecky stvárnenú osobnosť, ktorý sa premieta do podoby, aplikácie a intratextovej lokalizácie referenčných výrazov (vlastných mien, substantív, menných spojení alebo zámen). So zreteľom na autorskú intenciu reflektujúcu príslušné žánrové normy vedie analýza referenčných výrazov v príležitostnej poézii P. O. Hviezdoslava k formulácii týchto zistení:

1. referenčné výrazy sú diferencované podľa prítomnosti/absencie axiologického príznaku na hodnotiace a nehodnotiace (napr. opozície *Tatíček* vs *Masaryk*; *priekopník* vs *Slaničan* [Bernolák], *veštec* vs *básnik* [Hollý]);
 - a) hodnotiace referenčné výrazy sú diferencované podľa zobrazovacieho potenciálu na obrazné a neobrazné (napr. opozície *Ikaros* vs *miláčik* [Štefánik], *slávik* vs *genij* [Sládkovič]; *Protej* vs *priateľ* [Vrchlický]);
 - b) hodnotiace/nehodnotiace i obrazné/neobrazné referenčné výrazy sú podľa výrazovej extenzie diferencované na rozvité a nerozvítené (napr. *Sládkovič*/*Apoll/genij/slávik* pri porovnaní s: *náš Sládkovič/sládky Sládkovič/veľký pevec/krásna, slávna fakľa*);
2. explicitne vyjadrené zámená spoluvytvárajú expresivitu literárneho textu, pričom pre referenciu je relevantná aj perspektíva lyrického subjektu a jej oscilácia jednak na línii *ja/my* ↔ *ty/vy*, jednak na línii *ja/my* ↔ *on/oni*.

Na záver uvedieme, že vedeckovýskumnou perspektívou pre budúce analýzy je aj porovnanie referenčných výrazov v Hviezdoslavovej príležitostnej a epištolarnej spisbe so zreteľom na opozíciu fikčný svet (poézia) vs reálny svet (listy). Predpokladáme, že potenciálna odlišnosť medzi jazykovými, štylistickými a pragmatickými postupmi konštituujúcimi funkčnosť, ne/rozvitosť a bez/príznačnosť referenčných výrazov koreluje práve s odkazovaním do sféry aktuálneho a možného sveta. Reprezentatívne exemplum v tomto smere poskytuje referencia na S. H. Vajanského v epištolách⁵⁴ (napr. *Sveto*; *Sveto môj*; *jeden Vajanský*;

⁵⁴ Referenčné výrazy vyberáme z Hviezdoslavových listov adresovaných S. H. Vajanskému, ktoré boli publikované v roku 1985 vo výbere S. Šmatláka. Podľa: HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Hviezdoslav zblízka. Výber z listov*. Zostavil, úvod, poznámky a vysvetlivky napísal Stanislav Šmatlák. Bratislava : Tatran, 1985. 247 s.

redaktor časopisu) a príležitostných básňach (napr. *náš Svetozár; brat duše mojej; strom, ktorého ovocím sme sa krmili; zlatá žiara nášho zachmúreného sveta*).

Literatúra

- AUER, Peter: *Jazyková interakce*. Praha: NLN, s. r. o., 2019.
- AUSTIN, John Langshaw: *Ako niečo robiť slovami*. Bratislava: Kalligram, 2004.
- BALLEKOVÁ, Katarína – SMATANA, Miloslav (eds.): *Zo studnice rodnej reči 2*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2014.
- Biblia. Slovenský ekumenický preklad*. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2011.
- BÍLEK, Petr A.: *Hledání jazyka interpretace k modernímu prozaickému textu*. Brno: Host, 2003.
- BRAXATORIS, Martin – KOLLÁROVÁ, Ivona – RIŠKOVÁ, Lenka – VANEKOVÁ, Oľga: *Príležitosť poézie. Miesto a význam príležitostnej poézie Bohuslava Tablica, Juraja Palkoviča a Pavla Jozefa Šafárika*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2020.
- CMOREJ, Pavel: *Úvod do logickej syntaxe a sémantiky*. Bratislava: PhDr. Milan Štefanko – IRIS, 2007.
- CULLER, Jonathan: *Teorie lyriky*. Praha: Karolinum, 2020.
- CVRČEK, Václav et al.: *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2015.
- ČEJKA, Mirek: *Přání jako mluvní akt a intencionální stav*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2019.
- ČERMÁK, František: *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.
- ČERVENKA, Miroslav: *Fikční světy lyriky*. Praha; Litomyšl: Ladislav Horáček – Paseka, 2003.
- DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk – GREPL, Miroslav et al.: *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1987.
- DOLEŽAL, Lubomír: *Heterocosmica. Fikce a možné světy*. Praha: Karolinum, 2003.
- DOLNÍK, Juraj: *Jazyk a hodnotenie*. Banská Bystrica: Filologická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1999.
- DOLNÍK, Juraj: *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2007.
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda (Opis a vysvetľovanie jazyka)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2013.
- DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Textová lingvistika*. Bratislava: Stimul, 1998.
- DOUBRAVOVÁ, Jarmila: *Sémiotika v teorii a praxi*. Praha: Portál, 2002.
- ECO, Umberto: *Teorie sémiotiky*. Praha: Argo, 2009.
- FINDRA, Ján: *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin: Vydavateľstvo Osveta, s. r. o., 2013.
- FOŘT, Bohumil: *Heterologica. Poetika, lingvistika a fikční světy*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd, 2012.
- HOFFMANNOVÁ, Jana et al.: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, 2016.
- HUANG, Yan: *Pragmatika*. Praha: Karolinum, 2019.
- HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Básnické prvotiny I. 1868 – 1869*. zost. Felix, Jozef, Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955.

- HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Básnické prvotiny II. 1870 – 1872 a z básní nedatovaných*. zost. Felix, Jozef, Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956.
- HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Hviezdoslav zblízka. Výber z listov*. zost. Šmatlák, Stanislav, Bratislava: Tatran, 1985.
- HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Sobrané spisy básnické 10. Básne príležitostné*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1931.
- HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Stesky (1903 – 191*)*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955.
- IVANOVÁ, Martina: *Syntax slovenského jazyka*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016.
- KOBLÍŽEK, Tomáš: *Fenomén fikce. Příspěvek k fenomenologii literatury*. Praha: Togga, 2010.
- KOTEN, Jiří: *Jak se fikce dělá slovy*. Brno: Host, 2013.
- MARCELLI, Miroslav: Diskurz ako predmet filozofických a lingvistických štúdií. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 69, č. 1, 2018, s. 5-16.
- MIKO, František: *Estetika výrazu. Teória výrazu a štýl*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1969.
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2021.
- MOLNÁROVÁ, Patrícia: Kontrast a jeho funkcia v expresívnej ideologickej motivovanej denominácii politického subjektu. In: *Lingua et vita*, roč. 10/2, č. 20, 2021, s. 33-42.
- PAPOUŠEK, Vladimír: *Maxwellův démon. Objekty, slovníky a řečové akty v literatuře*. Praha: Akropolis, 2017.
- PETREKOVÁ, Katarína: Metafora a deviácia. In: *Slovenská literatúra*, roč. 31, č. 1, 1984, s. 54-68.
- PLESNÍK, Ľubomír: *Pragmatická estetika textu*. Nitra: Vysoká škola pedagogická v Nitre, 1995.
- PLESNÍK, Ľubomír et al.: *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2011.
- RAKÚS, Stanislav: *Medzi látkou a témou*. Levoča: Modrý Peter, 2011.
- RUŽIČKA, Jozef (ed.): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1966.
- SEARLE, John Rogers: *Rečové akty*. Bratislava: Kalligram, 2007.
- STRAWSON, Peter Frederick: O referencii. In: *Filozofia prirodzeného jazyka*. zost. Oravcová, Marianna, Bratislava: ARCHA, 1992, s. 126-147.
- ŠANDA, Zdeněk: Výzvy k fikčnosti. In: *Literatura jako výzva a apel*. zost. Mainx, Oskar, Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2014, s. 11-18.
- TOMEČEK, Marek: Pohlcení sémantiky pragmatikou. In: *Jazyk z pohľadu sémantiky, pragmatiky a filozofie vedy*. zost. Zouhar, Marián, Bratislava; Praha: Filozofický ústav Slovenskej akadémie vied; Filozofický ústav Akademie věd České republiky, 2006, s. 33-37.
- ZAMAROVSKÝ, Vojtech: *Bohovia a hrdinovia antických bájí*. Bratislava: Mladé letá, 1980.
- ZAMBOR, Ján: *Tvarovanie básne, tvarovanie zmyslu*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2010.
- ŽILKA, Tibor: *Vademecum poetiky*. Nitra: Katedra areálových kultúr na Fakulte stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2011.